

LEWY (418) *ai*

lewy (416), **lew** (2).

e jasne.

sg m N lewy (20). ◇ *G lew(e)go* (13). ◇ *D lew(e)mu* (3). ◇ *A lewy* (28), [*w lew*]. ◇ *L lewym* (15), *lew(e)m* (1) *KlonFlis*. ◇ *f N lewã* (15); -ã (9), -a (1) *RejPos*, -(a) (5). ◇ *G lewój* (64); -ój (12), -(e)j (52). ◇ *D lewej* (3) *BielKron*, *BielSpr*, *JanNKarKoch*, *lewé* (1) *OpecŻyw*; ~ -ój (1), -(e)j (2). ◇ *A lewã* (87) [*w tym*: -a (5)]. ◇ *I lewã* (22). ◇ *L lewój* (106), *lewyj* (1) *MurzNT*; ~ -ój (4), -(e)j (102). ◇ *n N lewé* (3); -é (1), -(e) (2). ◇ *G lew(e)go* (5). ◇ *D lew(e)mu* (3). ◇ *A lewé* (13); -é (2), -(e) (11). ◇ *I lewym* (3). ◇ *L lewym* (5), *lew(e)m* (1); -ym : -(e)m *FalZioł* (1:1). ◇ *pl N subst lew(e)* (1). ◇ *A subst lewé* (4); -é (1), -e (3). ◇ *D sg f skostn po lewie* (1) *BudNT Act* 21/3.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Mieszczący się, położony (bliżej lub dalej) po stronie serca i po stronie ręki bliższej sercu; laevus, sinister Mącz, Calep, Cn; interior Cn* (414) :

a. *O częściach ciała (ludzkiego lub zwierzęcego)* (215) : *ZapWar* 1511 nr 2089, 1512 nr 1902, 1513 nr 2129, 1516 nr 2140, 1527 nr 2378 (8); Y też w boleniu krżizow/ y też w denney boleści: która w lewą nogę od fleziony wftępuie/ ieft siłney pomoczy otworzona lewa płuczna żyła/ to ieft Saluatella. *FalZioł* V 59, I 48b, IV 12d, 13d, 46c, 48b (13); Ciało księdza Henrika: gdy iuż było po poraźczę/ ledwej po fzoftem palczu v lewej nogi poznane. *MiechGlab* 13; *LibMal* 1551/160; [*Husarze Fedweres*] porażili Kūrfiersthōw lud/ y fámego ránili przez lewą twarz *BielKron* 229, 312v, 361, 375v, 465; *Mącz* 183a; Ale zbytek tey wilkości/ czyni boleść głowy w lewey fkroni *SienLek* 30, 60, 64v, 67, 114; Miśtrzu miły/ iesli wola twoiã/ proźę cię biy mię wdługã ftronę/ boć iuż mało co ná lewe vcho doftyłżę. *SkarŻyw* 570; *KochPhaen* 10 [2 r.], 11, 14, 21, 24 [2 r.].

W przeciwstawieniach: »prawy (63), prawica (3) ... lewy« (66): *OpecŻyw* 139v, [155]; ieftli kogo na lewey czelufci zęby bolã/ tbedy wpuć te^{go} foku w prawã nozdrzę *FalZioł* I 89a; Prawy rog ieleni Czo fãm fpadnie/ iefth lepŝy na lekarztwo niŝ lewy *FalZioł* IV 8d, I 89a, IV 17b [2 r.], V 31, 33v, 59v, 75v; *GlabGad* D3, D4 [2 r.], D7, E4; *LibMal* 1544/89 [2 r.]; Wtim przikazaniu więcey mamy nafladować pãná Chriŝtuffã/ nizli praw fwieczkich ktori rofkazał dobroć za złoć oddawać/ á toc ieft dać plać/ gdi fukniã weźmã/ albo prawey ftrony naftawyc/ gdy w lewã vderzã *SeklKat* I2v; *LubPs* hlv; Rękã iego lewa pod głowã moiã/ á prawicã iego oblãpi mię. *Leop Cant* 2/6, *Lev* 14/15, 17, 26, *Iudic* 5/26; *BibRadz Prov* 3/16, *Cant* 2/6, *Ez* 39/3; *Goski* *; Androgine [...] mãiã prãwe pierŝi męŝczyźnie á lewe żeńŝkie/ Hermofrodite. *BielKron* 8, 18, 37, 50, 160, 242 (11); *KwiatKsiqŝ Ov*; *SienLek* 16, 39v, 54; *RejAp* 83v; *Górndworz* P6 [2 r.], Ii3; *RejPos* 144; *BielSpr* 5v [2 r.]; *BudBib Lev* 14/16; *StryjWjaz* C3; *StryjKron* 677; *KochPhaen* 7, 11; *WisznTr* 23; *BielSen* 9, 10; *GostGosp* 72, 114; *WujNT Apoc* 10/2; KTo fie náuczy lewã rękã robić/ powiãda Philozoph/ woli iã dokońcã robić póki żyw/ niŝeli prãwã fie przyuczyć znou: chociaŝ zręcznie/ lepicy/ y przyŝtoyniëy człowiekowi prãwã rękã niŝ lewã robić. *SarnStat* 550, 1306.

W charakterystycznych połączeniach: *lewa(-y, -e) biodra, cycek, czeluć, czoło, dłoń, goleń, kolano* (2), *kopyto* (2), *łyś, myszka, noga* (20), *nozdrza, oko* (4), *pazucha, pierś* (2), *ramię* (8), *rog* (3), *skroń, skrzydło* (3), *twarz, ucho* (7), *udo, żyła*.

Przysłowie: iżby nie wiedziáá lewá ręká twoiá coby práwa wczyniá. *RejPos* 144.

Wyrażenia: »lewy bok« = *latus sinistrum* *PolAnt* [szyk 16:14] (30): *ZapWar* 1521 nr 2265; Też wino [...] s kwieciem bagnikowym/ iefth dobre pić naprzeciukho zatkaniu y boleſci lewego boku gdzie iefth fleziona *FalZioł* I 135b, ++3b, I 48b, III 14b [2 r.], 24d, IV 24b (14); Cżemu w łamym człowiecże ferce iefth przy lewym boku gdiż v bydląt inſzych leži w poſrzotku. *GlabGad* E3, D4; *BibRadz* Ez 4/4, I 418c marg; *BielKron* 96, 400; *SienLek* 11v, 27 [2 r.], 93v, 96; *BudBib* Ez 4/4; *CzechRozm* 135; Widziałem w Allexándryiey opuchłe/ y na boki lewé choré/ ktorzy ziemię z Egiptu wżywáli/ [...] boki/ y pierſi námázuiąc/ á znaczną pómoc odnoſząc. *Oczko* 17; *StryjKron* 677.

»lewa ręka« = *laeva Mymer*¹, *Mącz*; *sinistra Mącz*, *Calep*; *scaeva Mącz* [szyk 64:26] (90): *ZapWar* 1503 nr 1926, 1927, 1504 nr 1920, 1505 nr 1994, 1508 nr 1991 (21); *OpecŻyw* 139v, [155]; *Mymer*¹ 22v; Też Baſilica na lewey ręce takieſz pod Meddijaną dobrze od barwierza zacięta/ boleſci fleziony/ żoładka gaſi. *FalZioł* V 58v, V 33v [2 r.], 58v, 59, 59v, 76v; *GlabGad* D3, D4 [3 r.]; *MiechGlab* 12; *LubPs* hhv; *KrowObr* 124; *Leop Lev* 14/15, 17, 26, 29, *Iudic* 5/26, *Cant* 2/6; *BibRadz* Prov 3/16, *Cant* 2/6, *Ez* 39/3, 3.*Esdr* 4/30; iáko w ten czás noſili zápony s pierſcionki ná lewey ręce *BielKron* 99v, 18, 37, 50, 160, 242 (11); *KwiatKsiąſz* Ov; *Scaena* [/], *Latine dicitur sinistra*, *Lewa ręká*/ mańká yáko niktórzi zową. *Mącz* 370a, 183a, 395b, 448a; *SienLek* 23, 39v, 54; *GórnDworz* P6 [2 r.], li3; *RejPos* 144; *BielSpr* 5v [2 r.]; *BudBib* Lev 14/15, 16; *StryjWjaz* C3; *SkarŻyw* 558, 560; *KochPhaen* 4; *WisznTr* 23; *BielSen* 9, 10; *Calep* 983a; *Phil* D; á ten [obyczaj jeſt] iákoby *monſtroſum* kto lewą ręką robi. *SarnStat* 1306, 155, 550 [2 r.], 1306 [2 r.].

»lewa strona« [w tym: na lewej stronie (11), w lewą stronę (3), przy lewej stronie (2)] [szyk 18:1] (19): Iáko ya Iakvbowy nyezadał rany krwavey wſyia w lyewą stronę *ZapWar* 1517 nr 2196, 1518 nr 2205; KOńc bywa naydowana w fercu Ieleniem przy lewey ſtronie fercza *FalZioł* I 95d; Abowiem melankolia lewą ſtronę głowy poſpolicie trapi. *FalZioł* V 7v, I 48b, IV 8c, V 7v, 31, 75v [2 r.]; *GlabGad* D7, E3, E4; *LibMal* 1547/129v; *SeklKat* I2v; Serce z płucámi w lewey ſtronie/ á pod nimi ſledżioná. *SienLek* 16, 23, 100; *SkarŻyw* 570.

Szereg: »(tak) prawy, (a, albo, i, jako (i)) lewy« [szyk 12:5] (17): *ZapWar* 1505 nr 2003, 1508 nr 1991, 1512 nr 1902, 1520 nr 2259, 1521 nr 2265, 1550 nr 2613; *FalZioł* V 5, 13v, 66v; *KrowObr* 124; *BielKron* 155; *Ambidexter*, Który ták lewey yáko y prawey ręki wżywa. *Mącz* 7c; *SienLek* 11v, 117; dał im [Pan Bóg] dziwnego mężá Aodá/ lyna Gery/ ktorzy ták ná prawá/ iáko ná lewą rękę/ gotow był. *SkarŻyw* 558; *KochPhaen* 18; *Calep* 59a. [Ponadto w przeciwstawieniach 66 r.].

W przen (3) :

Zwrot: »rozsádek dać między prawą lewą ręką« = *rozeznać co dobre, a co złe* (1): to trzebá z wyrokow Bogá łamego wiedzieć/ iż dżiatki mále/ n e tylko o grzechu/ o káiániu/ o wyznániu/ o wierze/ nie niewiedzą: ále zgoła nie znáią dobrego y złego/ áni mogą rozłádku dać miedzy prawą y lewą ręką *CzechRozm* 258v.

Wyrażenie: »lewa ręka« (2): *CzechRozm* 258v; A iáko o Hetmány/ wodze y ludzie Rycerſkie iezdne/ [...] nie trudno: ták y o pielſze łącznoby było/ gdybychmy iedno chcieli á ćwiczenie przyſtąpiło. Czegoby nam bárzo potrzebá/ boby nam práwie przybylá lewa ręká do prawey *VotSzl* C.

Szereg: »lewy, (i) prawy« [szyk 1:1] (2): ále we wŕzyŕtkich rzeczach zálecaymy ŕie ták iáko ŕludzy Boży/ w wielkiey ćierpliwoŕŕi [...] przez horęża ŕprawiedliwoŕŕi po práwey y po lewey [*per arma iustitiae a dextris et a sinistris*] *Leop* 2.*Cor* 6/7 [*Nawiązanie do uzbrojenia: miecz w prawej, tarcza w lewej ręce; dobrze uzbrojony, zawsze gotowy do walki*]; *VotSzl* C.

α. W funkcji rzeczownika: »lewa« = lewa ręka (1): [Lewa et lewicá/ Laeva sinistra, scaeva. *Volck* Kkk2v.]

Szereg: »zarownie lewa jako prawa« (1): Y popiŕfano ich z pokolenia Beniámin [...] dwádzieŕŕiá y pięć tyŕlięcy: procz obywatelów miáŕŕthá Gábáá/ ktorých było ŕiednŕ ŕet mężów bárzo mocnych/ zárownie lewą iáko práwą [*ita sinistra ut dextra*] bijących *Leop* *Iudic* 20/16.

β. Przeznaczony na lewą część ciała (3) :

W przeciwstawieniu: »lewy ... prawy« (3): tzwárty Hádryanus Papieŕz bárzo ŕię był oto ná Ceŕárzá Fryderyká rozgniewáŕ/ iŕ mu nie práwe/ ále lewe ŕtręmie v nogi trzymaŕ/ gdy ná koniá wŕiádaŕ. *KrowObr* 34 [*przekład tego samego tekstu NiemObr*]; *BielKron* 387; *NiemObr* 168.

Wyrażenie: »lewy bot« (1): [*Jagiello*] gdy s przygody pirwey lewy both áŕbo trzewik obuŕ niŕ prawy/ on dzyeń niefortunny mnimaŕ być *BielKron* 387.

b. O usytuowaniu w przestrzeni (199) : *BielSat* C3v; (*nagŕ*) Rozmowá nowych Proroków/ dwu Báránow o iedney głowie (–) [...]. Báran Lewy mowi. *BielRozm* 10, 16, 24, 30, 32.

W przeciwstawieniach: »prawy ... lewy (2); prawa (strona) ... lewa (strona) (62); prawy (rog) ... lewy (rog) (22), lewa (strona) (3); prawa ręka ... lewa (ręka) (5), lewa strona (2); skrzydło lewe ... prawe (2); prawy bok ... lewy, lewa strona; lewa strona ... prawica« (98): *ZapWar* 1522 nr 2287; *FalZioŕ* V 44v; *LibLeg* 10/95; *HistAl* L3v; *MurzNT* *Matth* 25/41; Od lewey ŕtrony thwoyey tyŕiáć ich odpádnyc/ Práwicá twá odráziŕz dzyeŕŕięć tyŕiáć ŕnádnye *LubPs* V; *GroicPorz* ff2v; *KrowObr* 15v; Przynim theŕ ŕthánęŕi Mátáthiás/ Sámus/ [...] y Báŕlámus/ po práwey ręce: á po lewey ŕthronie/ Fáldeus/ Miŕáel *Leop* 3.*Esdr* 9/43, 2.*Reg* 16/6, 4.*Reg* 11/11, 1.*Par* 6/44, 4.*Esdr* 11/35, *Ez* 21/16, 1.*Mach* 5/46; *BibRadz* *Gen* 13/9 [2 r.], *Ex* 14/22, 3.*Reg* 22/19, 2.*Par* 3/17 [2 r.], 4/6, *Ez* 21/16, 23/33; *OrzRozm* Ev; W iednym woýŕku rog práwy ŕprávowaŕ Bátiány. Lewy rog zoŕtáwiono było Woiewodzie Siedmigrockiemu ŕprávować *BielKron* 307v, 11 [2 r.], 34, 101v, 244v, 275 (15); *Mqcz* 124c, 183a; *SienLek* 191; *HistRzym* 70v; Wdowy niechay wŕiadaia/ ná Tureckie konie/ Męŕátki ná báchmáty/ im ná práwey ŕtronie. Záŕie po lewey ŕtronie/ ŕtáná náŕze corki *BielSat* L3v; Gdy ŕie woýŕká máia z obu ŕtron potykáć/ thedy ty maŕz ŕkrzydło ŕwoie lewe áŕbo rog odŕoŕżyć opodaŕ/ od nieprzyacięŕŕkiego práwego *BielSpr* 20v, 4 [2 r.], 5, 8v, 14, 17v (42); *BudBib* 4. *Esdr* 7/7, 11/35; *ModrzBaz* 56v, 104; *StryjKron* 71; *KochPhaen* 2; *KochSz* A4; *BielSjem* 26; *WujNT* *Luc* 23/33; *SarnStat* 189; Te zamki ŕá od Egru tu po lewey ręce/ Ku Koŕzicom á záŕię copo práwey ręce. Eciet/ Kaŕow/ Iŕeręncz *CzahTr* Hv.

Wyrażenia: »brzeg lewy« (1): Narew y z brácia/ wnet ŕię rozgniewála/ A inŕszą drogá pŕynáć ŕię wezbrála. Więć mieyŕce ŕádu ná brzegu ná lewem Názwano GNIEWEM. *KlonFlis* G4v.

»lewa ręka« [w tym: po lewej (7), na lewą (6), na lewej (1), z lewej (1)] = *ad laevam, in laevam, laevorsum, a sinistra, sinistrorsum* *Mqcz* (23): ná lewey ręce była ona ŕadzawká ktorą zwano probaticá piŕcina. *BielKron* 265; *Versi* *ad laevam* *potebamus* *Colonium*, Vdawŕzy ŕie ná lewą rękę pochadzáliŕmy

ku Kólnu. *Mqcz* 183a; A sinistra, Z lewey ręki/ po lewey ręce. *Mqcz* 395b, 183a, 395b [4 r.], 459c; *KlonFlis* F2. Cf *W przeciwstawieniach*, »od lewej ręki do prawej«.

~ Wyrażenie przyimkowe: »na rękę lewą« = *na odlew* (1): Fryczu nieboże przybliżyć się męką/ Nie iedną ná cię gotuie się ręką [...]. Miey się nieboże/ być nie wziął cholewą/ Ná rękę lewą. *KlonFlis* G4. ~

»lewy(-a, -e) rog, strona, bok, skrzydło« = *o szyku wojskowym* [szyk 55:8] (31:28:2:2): *BielKron* 384, 411v; Szoftha Rotá ná przodku czołá łtawála po lewey łtronie/ tákież przed Orłem y znáki Cefarłkimi. *BielSpr* 12, 14, 18, 18v [2 r.], 20v [3 r.], 21v (13); W tym Woyciech Sampolenłki/ y Bernhard z Potoku/ Smiele Litwę z lewego rátowáli boku. *StryjKron* 732, 230 [2 r.]. Cf *W przeciwstawieniach*.

»lewa strona« [w tym: *po lewej* (38), *na lewą* (19), *na lewej* (12), *z lewej* (12), *od lewej* (2), *w lewą* (1); w tym: *czyja* (5), *komu* (5), *czego* (3), *od czego* (2)] = *ad sinistram Vulg, Calep; a laeva, a sinistra PolAnt; ad laevam Mqcz; laevorsum, sinistrorsum Calep; a sinistris, sinistra parte, a a. in sinistro latere JanStat* (89): *FalZioł* V 20b; *LibLeg* 11/83v; *LibMal* 1547/129v; pothym łie obroćili ná lewą łthronę do Indiey *HistAl* I2; *Leop Ez* 16/46; Przez ten łen [...] rozumie Sámáryą/ która łeży od Ieruzálem po lewey łtronie *BibRadz* I 418c marg, *Gen* 14/14, *Ios* 19/27, *Iudith* 2/10; Pothym gdy przyłżło pacem całowác/ ođłtąpił z lewey łtrony Błłkup Wrocłławłki bo po lewey łtronie krolowi chodłłł *BielKron* 330, 330 [2 r.], 331, 332, 365v, 373 (11); Interior vicinus, Sáfıad ná lewą łtroneę. *Mqcz* 493d, 350b; *HistRzym* 71v, 94v; *BielSpr* 68; *SkarŻyw* 98; *KochPhaen* 6; *Calep* 578b [2 r.], 983a [2 r.]; *WujNT Act* 21/3; *SarnStat* 1090, 1094, 1110 [2 r.]; Z lewey mu łtrony Cymbriyłki przyładek (Ták przedtym zwano) łecz czałow porzáfek Dáfıą zowie *KlonFlis* Dv, Fv, G2v, G3v, H. Cf *W przeciwstawieniach*, »od prawej strony do lewej«.

Szeregi: »prawy i lewy« (1): Ma kazać baba onym Stolfzem chwıáf: na prawáf j na lewą łtroneę *FalZioł* V 20b. [Ponadto w przeciwstawieniach 98 r.].

»od lewej (ręki) do prawej (ręki) (*a. ku prawej ręce*)« [szyk 4:4] (8): To /é/ piérwłzé, które łełł náfznáfcone z krélką od prawey ręki do lewéy, *saluo iudicio* pánáf Kochánowłłkiego, mnie łie nie zda *JanNKar* E3v, E3v, E4, Fv, F2 [2 r.]; *JanNKarKoch* D4v [2 r.].

»od prawej strony do lewej« = *o kierunku pisma* (1): Ten łeż Zydy píłáf náuczył od prawey łtrony do lewey (*marg*) Obyczáf píłáfıa. (–) *BielKron* 96v.

W przen [zawsze w wyrażeniu: »lewa strona«] (9) :

W przeciwstawieniu: »prawy ... lewy« (6): W drugyey łpráfıe ná czałowiekáf/ Przydzye ze dwu łtron opyekáf/ S prawey dułzáf z lewey ciałó/ Káfıdeby go z nich łieć chciáfł *BielKom nlb* 6; *Leop Is* 9/20. Cf *Zwrot*.

Zwrot: »nie odchyláf się *itp.* ani na prawáf ani na lewą stronę« = *trwáf przy łwoıeh zasadach, w łwoım postępowaniu; non declinare neque ad dexteram, neque (vel) ad sinistram Vulg* (4): *Leop Deut* 5/32, *Ios* 1/7; áni łiema [król] w pychę podnołć nád bráfıáf łwoıeı/ áni łie łkláfıáf ná łtroneę prawáf áni lewą *BielKron* 44v; wedle ktorego [prawa] prołtáf drogáf łpráfıowáf łie przykazał/ nieodchyláfıac áni ná prawáf áni ná lewą łtroneę. *WujJudConf* 74v.

Szeregi: »i na prawą, i na lewą stronę« = *wszędzie* (2): A oglądam fie [!] to náprawą to nálewą ftronę ábych wždy kogo vpátrzył iefli by mię też kto miał wolą rátować *RejPs* 210; bo y ná prawą y ná lewą ftronę przeniknieſz *KuczbKat* 391.

»i z prawej, i lewej strony« = *zewsząd* (1): y z prawey y lewey ftrony dobrze był cnotami świętymi oſtrożony *SkarŻyw* 230.

Przen: *Gorszy; mniej znaczący, mniej ważny* [zawsze w wyrażeniu: »lewa strona«] (2) :

Zwroty: »na lewą stronę opuścić« = *porzucić, pozostawić* (1): Bo chcéſzli być pocźciwym/ iuż márne pożytki/ Muſiſz ná lewą ftronę iuż opuścić wſzytki. *RejWiz* 102.

»przeskoczyć na lewą stronę« = *zmienić się (o czymś z natury dobrym)* (1): Ieden ieſt wyrok Páńſki/ prawdá nie fáłszywa: Zgadza fye záuſze z łobą prawdá iego żywa. Nie przeſkoczy ná lewą ftronę z mieyfćá fwego *ZawJeft* 34.

α. *W funkcji rzeczownika:* »lewa« = *lewa strona* (4) : Obręcz czyrwona ná przodku/ głowy bol známienuie. Czarna w lewey. *SienLek* 27v.

W przeciwstawieniach: »na prawą ... na lewą; po prawej ... po lewej« (2): *BielKron* 330; tákże theż y owi co ná zad fiali mogą vczyćnić/ thákież fie rozwieſć/ iedną ftronę ná prawą á drugą ná lewą *BielSpr* 72.

Wyrażenia przyimkowe: [»w lew«: Gdy wyżeł zá nim [zajqcem] fkowyczy/ Nietrzymay chártá ná fmyczy. Niech w twarz z boku prawego zábieżá mu owi Chárći/ á w lew záś drugie puſćiſz ku żwierzowi. *BielawMyśl* D4.]

»na lewą« (1): *BielSpr* 72 cf *W przeciwstawieniach*.

»po lewej, po lewie« (1:1): *BielKron* 330; A gdy fię vkazał Cypr/ oſtáwiwſzy y po lewie [*ad sinistram*] płynęliſmy do Syryey y przyſtąpiliſmy do Tyru. *BudNT Aet* 21/3; [W mili wielkiej od Hieruzalem po lewie niedaleko drogi jest zamek Saula, Gaba *RadzPodróż* 49].

2. *Nieprawy, zły* (2) :

α. *W funkcji rzeczownika* (1) :

Szereg: »i lewy, i prawy« (1): Lutość y fprawiedliwość/ wſzytkie twoie fprawy/ A przed twemi oczymá y lewy y prawy. *SzarzRyt* B3.

a. *Niesprawny, niedorzeczny* (1) : Si mens non leva fuisset. By vmysł móy nie lewy był/ to yeſt by było dobre baczenie we mnie/ bych był ná ten czás przy rozumie. *Mącz* 183a.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (2) : Laevus, Lewy. *Mącz* 183a, 395b.

Cf **LEWORĘKI, [NIELEWY]**

KN, ZCh